

idézetnél is fontosabbakat, ha megnézzük a szövegkörnyezetet. Álljon hát itt most a tiszteletedre az egész vers, hogy neked köszönhetően gondolkodhassunk rajta, értsük, és a nagy titok feltáruljon előttünk.

*Jót s jól!* Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,  
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

## **2008. LXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Város és művészet Tanulmányok Askercz Éva 70. születésnapjára / Gabrieli Gabriella –Nemes András: Adatok és feltételezések a Kovácsszer helyrajzához**

### **226 Gabrieli Gabriella –Nemes András: Adatok és feltételezések a Kovácsszer helyrajzához**

A soproni Kovácsszer, azaz a Várkerület északi szakasza, jól ismert eleme a város helytörténetének és helyrajzának. Kutatásában szép eredmények születtek, amelyekben az írott történeti anyag és a régészeti kutatás egymást igazolják. Mollay Károly és Gömöri János munkáira gondolunk, mindegyik a Soproni Szemlében jelent meg.<sup>1(1)</sup> Gömöri János 2005-ös feltárása<sup>2(2)</sup> tovább erősítette az addig megfogalmazottakat, viszont a 2007-ben előkerült falmaradványok<sup>3(3)</sup> nem illeszthetők be ebbe a rendszerbe. Tartunk tőle, hogy az itt leírt kétségek megkérdőjelezik az eddig teljesen helytállónak látszó képet a Kovácsszerről, de közelebb vihetnek a valóság megismeréséhez.

Emlékeztetőül tekintsük át röviden, mi történt eddig a Kovácsszer kutatásában! 1966–67-ben Czeglédy Ilona régész, 1967–72-ben Dávid Ferenc művészettörténész, majd 1972-ben Gömöri János régész kutatott a Rejpál házban (Várkerület 7.), ennek helyreállítása előtt. Ugyancsak 1972-ben Dávid Ferenc a Várkerület 13. műemléki kutatását végezte el.<sup>4(4)</sup> 1983-ban Gömöri János régész és G. László Judit művészettörténész a Várkerület 19. számú épületet tárt fel,<sup>5(5)</sup> amiben az egyik középkori fürdőt sikerült megtalálni, további két középkori lakóházzal együtt. 1986-ban Gömöri János a Várkerület 14–32. számú házak előtt az úttesten, gázárkokban tehette megfigyeléseit, amelyeket a már említett tanulmányban dolgozott fel 1993-ban. Ezt követte Mollay Károly szintén már említett, a Szemle hasábjain három részletben, 1994–95-ben megjelent tanulmánya, amelyben részletesen vizsgálja az egyes házak tulajdonosait, illetve, ahol lehet, a házak építéstörténetére is szolgáltat adatokat. Tanulmányába Mollay már Gömöri János és G. László Judit eredményeit is beépítette. 1998 november–decemberében Gabrieli Gabriella és Nemes András kisebb mértékű kutatást folytathatott a Várkerület 17. számú épületben. 2005 őszén Gömöri János a Várkerület 16–20. számú házak előtt a parkolóban folytatott próbaásatást, ennek során 1986-os megfigyelései kiegészültek. 2007-ben Gabrieli Gabriella szintén a parkolóban régészeti szakfelügyelet során újabb falmaradványokat tárt fel.

A Rejpál ház kutatása a középkori beépítettség tekintetében a következő adatokkal szolgál. Czeglédy Ilona 1967-es ásatási jelentése szerint a telken több (de legalább két) kisebb, különálló 15. századi ház állt. Az egyik a bejárati kaputól az Ikva felé húzódó lakóház volt, a másik a belváros felőli oldalon álló épület. „A kapualjtól nyugatra levő épületszárny hosszú, egyetlen vagy két dongaboltozatos téből álló épülete a nem lakóházra <sup>227</sup>valló ablaknyílásokkal inkább középületre emlékeztet...” – írja Czeglédy.<sup>6(6)</sup> A telket az Ikva felől kőkerítés övezte. Czeglédy véleményével szemben Dávid Ferenc az alábbiakat írja: „Az épület, oklevelesen megfogható története idején (a XV. század közepétől) polgári tulajdonban volt. Korai periódusaira inkább a gazdasági funkciók nyomták bélyegüket, később s elsősorban a XVII. századtól máig a lakóigények változása szabta meg átalakítását, bővítését.”<sup>7(7)</sup>



1. kép. Várkerület 17. A korábbi középkori épület pincelejárata. Az első kőkeret 18. századi, a második a 15. századból való.

**228**A Várkerület 17. kutatása során két periódusú középkori épületet lehetett elkülöníteni a többszörösen átépített barokk épületben. Mollay adatai szerint a telken már 1379-ben is állt ház. Ez a telek nyugati oldalán helyezkedik el, a mai kapualj belső végétől terjed az Ikva felé. A falmaradványok alapján emeletes és alápincézett volt, a bordézsmajegyzék szerint 1435-ben nagy mennyiségű bort tartottak benne. A pince lejárata a homlokzat (déli oldal) felől nyílt, alsó kőkerete és a lépcső falába mélyített gótikus fülke maradványa ma is látható (1. kép). A pincének észak felé, az Ikvára is volt egy csúcsíves ajtaja (2. kép), ÉK-i sarkát a jobb közlekedés miatt rézsűsre építették.



2. kép. Várkerület 17. A korábbi középkori épület északi csúcsíves ajtaja kutatás közben.

Mollay azonosítása szerint „1531-ben Braunsdorfer Mihály kötélgyártó háza elé, az utca felé épül Steinfelder Tamás kalapos háza”.<sup>8(8)</sup> Ez a második épület csatlakozott a már meglévőhöz. Homlokzata elérte, vagy megközelítette a mai utcafrontot. Steinfelder Tamás házának földszinti kőkeretes bejáratát (3. kép) és az egyik emeletes sarokablak részletét sikerült feltárni. A bejárat szalagkeretes szemöldökköve és kissé provinciális ornamentikája már a 16. századra vall, reneszánsz ízlést tükröz.<sup>9(9)</sup>

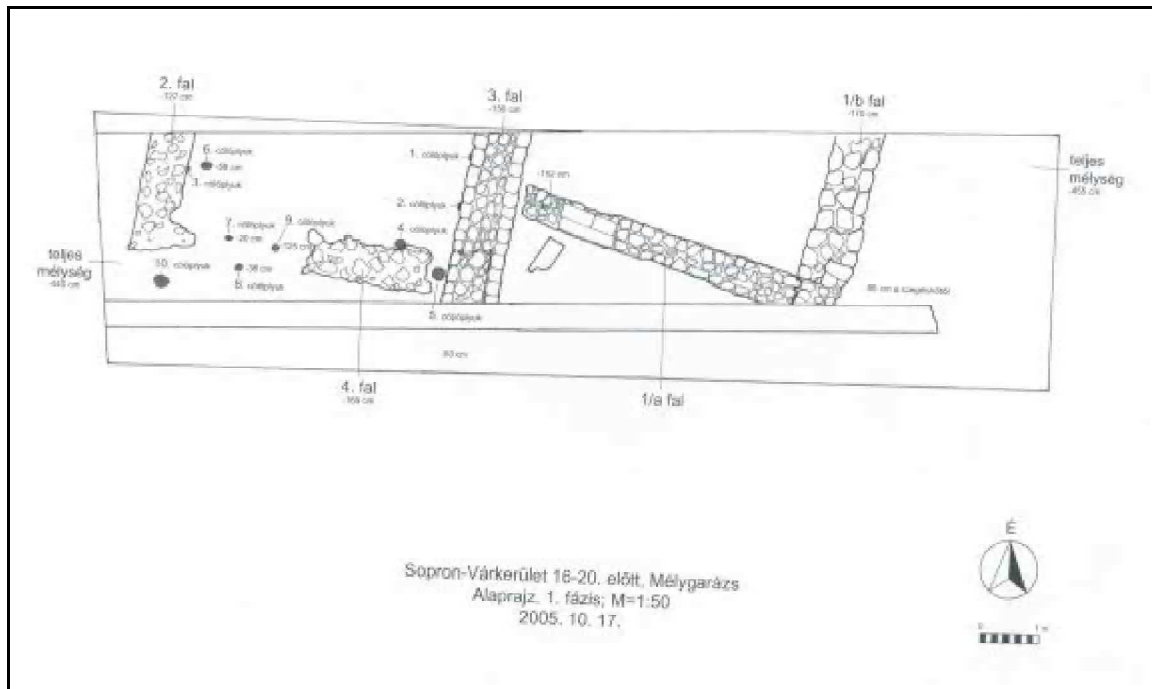
Mollay a Várkerület 19. telkére három középkori épületet helyez el, a telek mélyén az ún. „felső fürdőházat”,<sup>10(10)</sup> az utcafront északi oldalára egy különálló házat, illetve a déli oldalra a 21. számú telek határára egy kisebb lakóházat. (Megjegyzendő, hogy a G. 229 Lászy Judit kutatása alapján feltételezett nyugati oldalon álló lakóház nem épülhetett a 14. század vége, 15. század eleje közt, ugyanis tudjuk, hogy „Wolch Bertalan kőfaragó és kőműves ... 1524 decemberében ... húzott fel falat a felső fürdőház és Braunsdorfer György kötélgyártó háza közé”.<sup>11(11)</sup> Ha a Lászy által feltételezett ház már 1400 körül állt, akkor nem kellett falat emelni a két ház közé. Az is ellentmondásos, hogy a telek kisebbik házát Mollay 1530-as építésűnek mondja, míg Lászy ezt is 1400 körülre keltezi.)<sup>12(12)</sup> A

Várkerület 17. és 19. számú épületek kutatása alapján a középkori utcafrontot északabbra, a mai homlokzatoktól 6–8 méterre kell feltételeznünk.

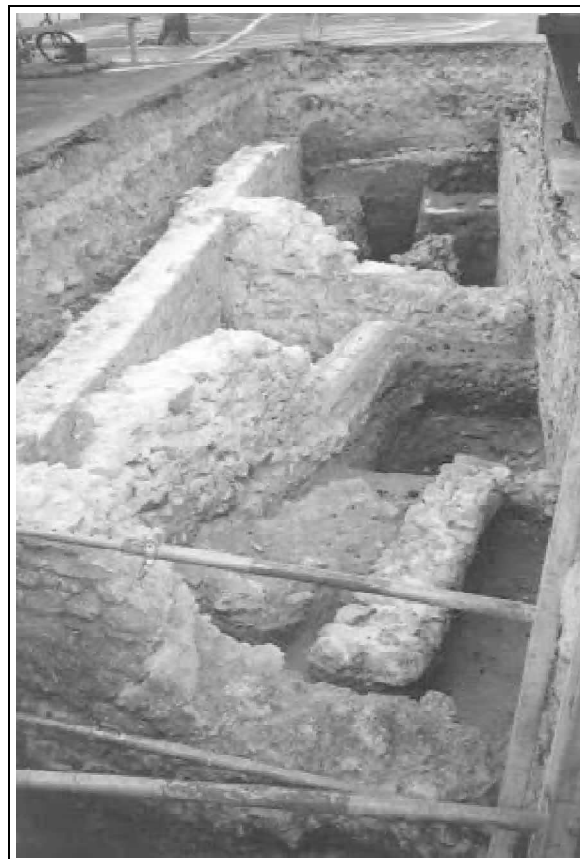


3. kép. Várkerület 17. Az 1531-ben épült házrész bejárata a helyreállítás után.

Gömöri János 1993-as tanulmánya megírásakor kéziratban már ismerte Mollay munkáját, így sikeresen használhatta adatait az 1986-ban dokumentált épületrészletek azonosításához. Annak a három háznak a maradványait sikerült megtalálnia, amelyek 1440-ben kerültek lebontásra. A kutatás a házak hátsó frontján zajlott. Gömöri tanulmányában részletesen ismerteti a házak történetét, azonosítja az egyes részleteket. Sajnos összefüggő felület feltárására nem volt lehetősége, így a házak alaprajza nem volt rekonstruálható, a falak irányát sem lehetett teljes pontossággal megállapítani, valószínűnek látszik azonban, hogy az Előkapu kinyúló védművének északi körbástya építésekor a három ház közül a keletre esőt, János íjgyártó házát még figyelembe vették. <sup>230</sup>Ez igazolná Mollay feltételezését, hogy a Kovácsszer belső házsora már a várossá válás idején, de mindenképpen a hármas falgyűrű megépülte előtt keletkezett.



4. kép. A Keresztély pék házához tartozó falrészletek.



5. kép. A Keresztély pék házához tartozó falrészletek.

231 2005. október 3. és november 29. között Gömöri János a Várkerület 16–20. számú lakóházak előtti területen a parkolóban próbafeltárást végzett. A feltárás a tervezett mélygarázs előkészítési munkái



közé tartozott. Meg kellett vizsgálni, mennyire gazdag régészeti leletekben a tervezési terület. Mivel a kutatási terület az 1986-ostól nem esett messze, számítani lehetett a három középkori épület további részleteire. A feltárás a várt eredményt hozta. A 64 m-nyi területen Árpád-kori cölöpszerkezetű, sövényfonatos épület maradványait lehetett dokumentálni, ami tovább erősíti a házsor korai keletkezését. A cölöpszerkezetű ház leégése után épült az a kőépület, ami egy konzolkó alapján kétszintesnek feltételezhető és minden bizonnyal összefüggésbe hozható a korábban már feltárt épületmaradványokkal. Sajnos a két ásatási terület között hiátus van, a feltárt falrészletek összefüggéseit a rajz- és fotóanyag alapján nem lehet megállapítani. A 2005-ös feltárás során a középkori utcafronthoz közelebb eső falmaradványok kerültek elő, de a házak utca felőli lezárása még mindig nem ismert, vagyis az utca vonalát nem tudjuk meghatározni. A feltárt falrészletektől már nem lehetett nagy távolságban, amennyiben a Gömöri János jelentésében említett konzolkó eredeti helyétől nem túl messze került a földbe. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy konzolos kiülésű emeleti része a háznak az utcafronton lehetett. A mélygarázs megépítésére nem került sor, így a terület teljes feltárására sem (4–5. kép).

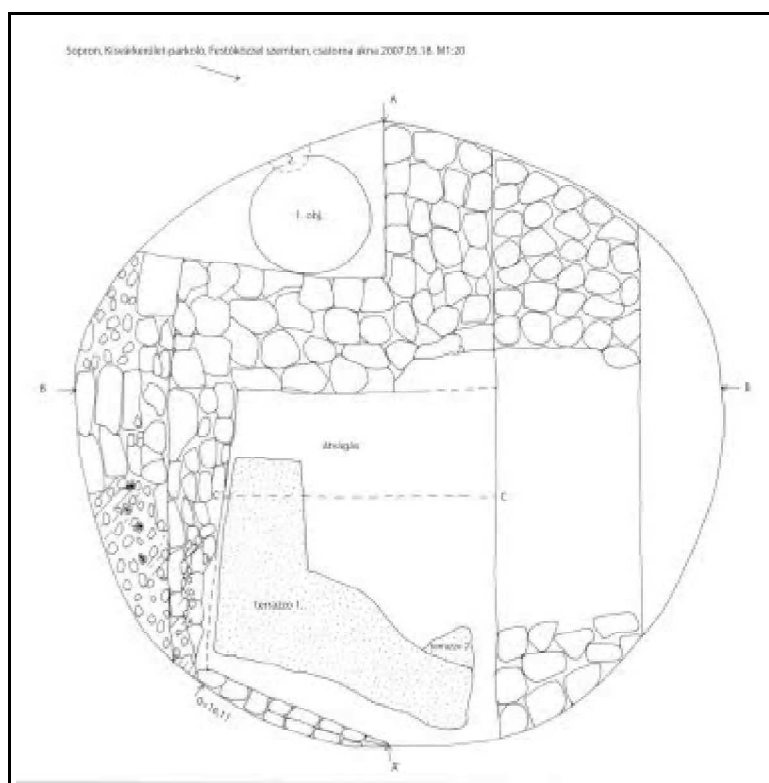


6. kép. Késő középkori lakóház kemencéjének omladéka a kisvárkerületi parkolóban.

2007-ben a Kovácsszer újabb apró részletét tudtuk megkutatni a soproni csatornázási projekt keretében. A kisvárkerületi parkolónak a Festőkőzzel szemben lévő részén egy 5 m átmérőjű aknát alakítottak ki, itt végezhattünk kisebb kutatást. Az előkerült középkori falmaradványok már nem kapcsolhatók a Kovácsszer 1440-ben lebontott három házához, azoktól túl messze találhatók. Mindenképpen lakóházhoz tartoztak, két egymás fölött elhelyezkedő terrazzopadló részletet is feltártunk, a kör alakú szelvény északi szélén pedig egy sütőkemence omladékát (6. kép). A leletanyag zömmel a 15. századból maradt ránk, köztük gótikus kályhacsempék, poharak, fazekak töredékei, viszonylag sok állatcsont és vastöredék. Jellegében az akna leletanyaga nem különbözik a tervezett mélygarázs szelvényének leletanyagától. A visszabontott falcsonkok tetején mindenütt megfigyelhető volt egy letaposott, vékony, kemény réteg, amibe apró kerámia, állatcsont és vastöredékek ékelődtek. Mindez arra enged következtetni, hogy a házak visszabontási szintjét járósíntnek használták (7–8. kép). Ezen a területen már a mai Várkerület külső úttestének közvetlen közelében vagyunk, a feltárt épületrészlet az úttest alatt még folytatódik, ami azt jelenti, hogy itt, a Rejvál házhoz közeledve egyre szűkül a középkori utca.



7. kép. A kisvárkerületi parkolóban feltárt késő középkori falmaradványok.



2338. kép. A kisvárkerületi parkolóban feltárt középkori falmaradványok rajza.

2007 októberében az Ikvahídon szintén a csatornázási munkákhoz kapcsolódó régészeti szakfelügyelet során csaknem 5 m hosszú falcsontot sikerült feltárni. A falmaradvány az Ikvahíd 3. homlokzata előtt 1,5 méterrel került elő és nem egyezik a mai homlokzatvonallal (9–10. kép). Elhelyezkedése alapján a középkortól beépített utca keskenyebb volt és a Várkerület felé nem tölcészerűen nyílt.

Az előkerült falmaradványok több problémát vetnek fel, mint amennyit megoldanak. Eddigi tudásunk szerint a Kovácsszer belső oldalán csupán három ház állt, ezeket bontották le 1440-ben védelmi okok miatt. A régészeti eredmények viszont arról szólnak, hogy a Kovácsszer belső oldalán háromnál több

ház állt. Ha a falrészletek irányát és elhelyezkedését megfigyeljük, arra a következtetésre jutunk, hogy a belső oldal házsora a Rejpál-ház felé ívelődött, vagyis az utca az Ógabona tér, illetve a Kőkapu felé szűkült. Mollay következtetése, hogy 1440-ben három házat lebontanak, helytálló, a magyarázattal együtt. A tulajdonosok, Keresztély pék, Alt Miklós pék és János íjgyártó mind az 1437-es adójegyzékben,<sup>13(13)</sup> mind az 1438-as bordézsmajegyzékben<sup>14(14)</sup> szerepelnek, az 1440 június 2-án záródó adójegyzékben<sup>15(15)</sup> viszont már nem.<sup>16(16)</sup> A bontási munkákról szóló feljegyzésekben<sup>234</sup> azonban nincs szó arról, hány házat bontanak le. Annyi bizonyos, hogy június 26–27-én folyt a munka.<sup>17(17)</sup> Amennyiben a többi ház bontására később került sor, ezek az adójegyzékben még szerepelhettek. A háborús helyzet miatt<sup>18(18)</sup> elsőként az Előkapu védművéhez közel álló házakat kellett elbontani, a további épületek a Kőkapu felé eső hátsó traktusukkal már távolodtak a városfalaktól. A rendelkezésünkre álló írott források ez irányú újrafeldolgozására nem volt lehetőségünk, de mindenképpen érdemes lenne foglalkozni a kérdéssel. Ha ugyanis a Kovácsok utcája belső oldalán három háznál több állt – mint ahogy ez már tény –, akkor a második fertály házainak és tulajdonosainak eddig ismert rendje teljesen felborul.<sup>19(19)</sup> Emlékeztetőül jegyezzük meg, hogy a második fertály a különböző összeírásokban a Kovácsok utcájával kezdődött. A Kovácsok utcája és a Boldogasszony sor, ami a 16. század közepéig a Fapiacot és az Állatvásár-teret foglalta magában – az Ikvahídtól a Hátsókapuig –, együtt alkották a belső külvárost. Ez a szakasz a Kőkaputól (Steintor) a Hátsókapu vonaláig terjedt. A Kőkapu az Ógabona teret és a Kovácsok utcáját – gyakorlatilag az első és második fertályt – választotta el egymástól, Felső Kovácskapunak is nevezték.<sup>20(20)</sup>



9-10. kép. Az Ikvahídon megfigyelt középkori házalapozás.

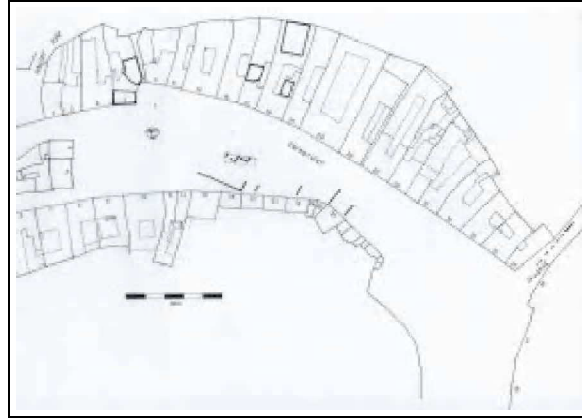
<sup>235</sup>A Kőkapu említésével újabb megoldatlan kérdéssel találjuk szemben magunkat. Nem ismerjük ugyanis ennek az építménynek a pontos helyét. Régészeti adat egyelőre nincs hozzá, csak az írott forrásokból lehet következtetni. Első említése 1506-ból származik, de csak létezésére bizonyíték: „*garten pey dem stainthor*”.<sup>21(21)</sup> Hogy mikor épül, nem tudjuk, Mollay az 1440-es évek utánra teszi keletkezését. „*A Steintor megépítésével nemcsak az Ógabonateret és a második fertály első utcáját, a*



*Kovácsok utcáját választották el egymástól, hanem az egész első fertályt (Ógabonátér, Újteleki utca) kizárták az ún. belső külvárosból, amely a belváros védelmének egyik előterét képezte.*<sup>22(22)</sup> Vagyis a kapu építését az 1440-es erődítési munkákkal hozza kapcsolatba, amelyek során a Kovácsok utcájában házakat is lebontanak. Mivel az okleveles adatokból világosan kiderül, hogy a Kőkapu mellett mind az első, mind a második fertályban álltak házak, tehát a helye a két fertály határán volt, kérdés, hogy ezt hol kell keresnünk. Mollay az Ógabona tér 2. és a Várkerület 1. közé teszi.<sup>23(23)</sup> Elgondolkodtató azonban az a tény, hogy a Várkerület 1. a középkorban beépítetlen volt, ezt Mollay is megállapítja. A Várkerület 1–3. telken folytatott leletmentés során magunk sem találtunk ezen a területen középkori beépítésre utaló nyomokat, a kapuépítményt pedig mindenképpen két épület közé tudjuk elképzelni.<sup>24(24)</sup> A városi hagyomány a Várkerület 5-nél tartja számon. A házon (1945 előtt 6. szám) a 20. század elején még tábla őrizte emlékét.<sup>25(25)</sup> Az 1869. évi utcajegyzék a Festőköztől számítja a Schmiedgasset, az 1–7. számú házakat Steinthornak nevezi.<sup>26(26)</sup> Mollay maga is arra a következtetésre jut, hogy a hagyományos elnevezés a középkortól a 20. századig élt, az eredeti Árpád-kori Kovácsszer utódja a Kovácsok utcája, ami a Festőköztől az Ikvahídig tartott. Mivel tudjuk, hogy az utcát lezáró kapukat Alsó- illetve Felső-Kovácskapunak is hívták, ebből számunkra az következik, hogy a Steintor a Festőköz közelében lehetett. Figyelemre méltó továbbá, hogy az utca vonalát a Rejpál-ház megtöri, amit nem magyaráz önmagában a Festőköz megléte, viszont egy fontos, védelmi szerepet játszó kapu jelenléte igen. Hasonló megállapításra jutott Dávid Ferenc is tanulmányában: „A *homlokzatvonal kiugrását a Steintorral hozhatjuk kapcsolatba: igen gyakori jelenség a kapu utáni bővület középkori városainkban és falvainkban egyaránt.*”<sup>27(27)</sup> Ha elfogadjuk a Kőkapu építési idejét, ez akár együtt is épülhetett a Rejpál-ház helyén emelt épülettel, ami szintén a 15. századra keltezhető. A Fiedler-krónikában is említésre kerül a Steintor: „*beym Steinthor, neben den gääl*”.<sup>28(28)</sup> A krónikát jegyzetekkel ellátó Hamar Gyula az utcácskát a Festőközzel azonosítja. (Azt nem tudjuk, hogy a mai Majorköz helyén volt-e utca és ha igen, mikortól. Czeglédy Ilona feltárása a Rejpál-ház mögött az Ikva partján egy macskaköves középkori járósíntet eredményezett, ennek kiterjedéséről azonban nincs adatunk.)

**236**A Steintor megnevezésű szakaszhoz tartozik a Várkerület 3. számú ház is. Tulajdonosa – Mollay alapján – György asztalos. Az 1490-es adóösszeírásban a második fertálynál szerepel,<sup>29(29)</sup> 1494–95-ben szintén,<sup>30(30)</sup> az 1492–1543-as feljegyzési könyv szerint háza az Ógabona téren feküdt,<sup>31(31)</sup> viszont az 1536-os házösszeírásban Frigyes kőműves özvegyének tulajdonában már a Kovácsok utcájában szerepel.<sup>32(32)</sup> Az adatok arra engednek következtetni, hogy a Steintorhoz tartozó házakat hol az első, hol a második fertályhoz sorolták.

Mind topográfiai, mind társadalomtörténeti szempontból figyelemre méltó, hogy a Várkerület 17–37. közti telkeken – a 29. számút kivéve – két vagy több épület állt egyidejűleg más-más tulajdonosokkal. Az egyes telkek beépítettsége az Ikvahíd felé nőtt. Ennek okát megmondani nem tudjuk, de az adatok alapján a belső külváros Kőkapuhoz közelebbi része ritkábban lakott volt. A 7., 11., 13. számú telkeken gabonadézsát is szedtek, ami az ott lakók földművelő tevékenységére utal.



11. kép. A Kovácsszeren végzett kutatások összesítő rajza.

**237** Az apró részeredmények összevetéséből (11. kép) összefoglalva arra a következtetésre jutottunk, hogy a Kovácsok utcája az Alsó Kovácskaputól (Ispotálykapu) a Felső Kovácskapuig (Kőkapu/Steintor) tartott, belső oldalán háromnál több ház állt, ezek homlokzatai egy, a Rejpál ház felé szűkülő utcavonalat adtak ki. Az utcafront a felső végén a mai külső úttest alatt keresendő. A szűkület végén kellett lennie a Kőkapunak, amit a Várkerült 5. és 7. számú házak határára, illetve az 5. elé helyezünk. A külső házsor homlokzatvonala viszont eredetileg a mainál északabbra volt. A Kovácsok utcája valamivel hosszabb volt az Ikvahíd felé, mint ma, a sarkon nem a mai tölcseres torkolat jelentkezett. Az Ispotálykapuról sincs régészeti adatunk, elhelyezkedésére Moser Osvát polgármester számadáskönyve 1439–40-ből szolgáltat adatot: „*das spitaltor...in der Smidgassen*”.<sup>33(33)</sup> Tehát az Alsó Kovácskapu az Ikvahíd felől zárta le a belső külvárost, így értelmet nyer az Ikvahíd beszűkülése is. Mivel ezek a kapuk feltétlenül védelmi okokból készültek, valamilyen módon meg kellett akadályozni a bejutást erre a területre. A keleti lezárását az Ötvös utca – Várkerület sarkára feltételezett Schlachtbrucktor/Csapóhídkapu adhatta.<sup>34(34)</sup>

Teljes feltárás híján mindezek természetesen csak feltételezések és elméleti következtetések. Mindenesetre a Kovácsok utcája házainak és tulajdonosainak megfeleltetését érdemes lenne felülvizsgálni.

**2008. LXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Város és művészet Tanulmányok Askercz Éva 70. születésnapjára / Marosi Ernő: Az érem vonzereje. Megjegyzések a humanista reprezentáció hagyományához Magyarországon**

### **238** Marosi Ernő: Az érem vonzereje. Megjegyzések a humanista reprezentáció hagyományához Magyarországon

A Mátyás-kori reneszánsz produkciójának s egyben az uralkodó személyes reprezentációjának egyik súlypontja, korszakos művészettörténeti jelentőségű innovációja az éremművészet. Ehhez képest a – kötelező, mert mind a műfaj számszerű képviselőit, mind ikonográfiai jelentőségének kijáró figyelmen kívül – alig jutott hangsúlyhoz a 2008-as „reneszánsz év” során.<sup>35(35)</sup> E mögött látens, különösen az osztrák és a magyar kutatást megosztó vita húzódik meg, amely 1982, a schallaburgi Mátyás-kiállítás óta tart, s amelyet a magyar kutatás, élén Balogh Jolánnal, láthatólag a szőnyeg alá söpört.<sup>36(36)</sup> A nézeteltérések mögött kétféle filológiai metodika – s egyben kétféle célkitűzés húzódik meg.